

Viktorin Ptujski, prvi latinski ekseget SKLEP

Pomen Viktorinovega dela

Pomen Viktorinovega dela dokazuje njegova razširjenost v 4. in 5. stoletju. Toda kako more zanimati nas? Najprej nam omogoča uvid v osebnost nekega zahodnega škofa konec 3. stoletja, iz časa, ko jih poznamo zelo malo. Poleg tega je edinstveni dokument o življenju ene od krščanskih skupnosti srednje Evrope, ki so jih barbarski vpadi kmalu zatem izbrisali z zemljevida. Slednjič pa gre tudi za pričevanje o neki vrsti eksegeze, ki ji je bilo usojeno, da se v nadaljnjih stoletjih izgubi.

I. VIKTORINOVA OSEBNOST

O Viktorinovi osebnosti vemo zelo malo, saj popolnoma izginje za svojim delom. Hieronim, ki je znal pri bližnjem odkriti lastnosti, ki so njemu najbolj manjkale, o njem pravi, da ga je polemika malo zanimala; ostanki del potrjujejo to oceno.¹ Zgleda, da je bil moder in odločen mož. V Petovionu ni manjkalo ljubiteljev karizmatičnih pojavov, vendar pa njihov škof ostaja zadržan glede tega. Uravnoteženost, ki jo tu dokazuje ob tem težkem vprašanju, nas spominja na Ciprijano.² *Razlaga Razodetja* je tu pomenljiva: v njej ne najdemo niti navdušenosti niti boleznega pričakovanja bližnjega konca časov. Marsikateri bralec bi lahko podvomil, da je bilo to napisano sredi časa preganjanj.³ Morda pa je tudi napisal svoj komentar, da bi kljuboval preveč dobesednemu razumevanju janezovskega Razodetja pri nekaterih svojih sodobnikih.

Viktorin ni bil deležen klasične retorske izobrazbe. Videti je, da mu je zato žal in da je slutil, kaj bi lahko takšna izobrazba prinesla krščanskemu poslanstvu. Če dejansko neki odlomek iz *Razlage Razodetja* proseva nelagodnost petovionskega škofa v pričo čuta večvrednosti pri nekaterih kristjanih iz bogatejših slojev družbe, ki so bili deležni solidne klasične kulture in so se bavili tudi z eksegezo, pa meni, da jim lahko njihovo obvladovanje besede in njihovo znanje

omogočita, če se le spreobrnejo, veliko apostolsko izžarevanje.⁴ Lahko bi rekli, da si Panonec tu z vsem srcem želi razcvet cerkvenih očetov 4. stoletja. Ali pretiravamo z umetnostjo branja med vrsticami, če mislimo, da se je sam zavedal, kolikšno razsežnost bi lahko imelo njegovo delo, ko bi bil deležen intelektualne izobrazbe, kakršno so imeli ti ljudje?

Način Viktorinovega ustvarjanja je dosti bližje metodam, ki so bile v rabi v judovskem okolju v začetku našega štetja.⁵ Verjetno so v Petovionu kot tudi v daljnjih Cerkvah, ki so pogosto bolj tradicionalistične, nudili v 3. stoletju izobrazbo, v marsičem podobni tisti ob začetkih. Občutek imamo, da se je petovionski škof učil teologijo iz Irenejevega dela *Zoper herezije* in da je bilo to delo lyonskega škofa zanj teološka suma.⁶ Toda prav mogoče se je naučiti teologije pri starodavnem avtorju in vendar ne postati konservativen. Pravijo, da je bilo Viktorinovo pojmovanje o Trojici »grobno in je odsevalo še nedodelan nauk njegovega časa in njegove dežele.«⁷ Takšne trditve so krivične. Zdi se, da v delu *De fabrica mundi* Viktorin vidi v rojevanju Logosa dve stopnji (večno prisotni pri Bogu v neosebni obliki, izhajajoči iz Očeta ob stvarjenju) in da v isti razpravi pomeša Logos in Duha, ko govori o oznanjenju.⁸ Toda saj ni malo zahodnih piscev, ki še stoletje kasneje v svojih spisih predstavljajo podobna mnenja.⁹ Po drugi strani pa kasnejša *Razlaga Razodetja* priča o razvoju njegove teologije glede tega. Tu Viktorin ne govori več, da se je ob učlovečenju Duh spremenil v meso, ampak nam pravi, da je meso privzel Kristus. In govori o Logosu, ki je »duhovno rojen pred začetkom časov«. To govori kot človek, ki je znal izkoristiti Origenovo razmišljanje o tej temi.¹⁰ Ta izraz je bil videti tako sodoben, da so Viktorinu hoteli odrekati njegovo avtorstvo!¹¹

Krščanska izobrazba našega avtorja pa je bila

⁴VIKTORIN, str. 42, 6-44,6.

⁵Prim. str. 36.

⁶Prim. str. 288.

⁷R. P. HANSON, v svoji izdaji *Izpovedi* sv. Patricija, SC 249 (1978), str. 77, št. 4.

⁸Prim. str. 248 in 241.

⁹Tako je pri Gregoriju Elvirskem. M. SIMONETTI, *Gregorio di Elvira, la Fede*, Torino 1975, str. 20-21.

¹⁰VIKTORIN, str. 96,7; str. 106,12; prim. str. 238.

¹¹R. P. HANSON, v SC 249, str. 77, št.4.

¹HIERONIM, *Apol. c. Ruf. 1,2* (CC 79,32): "...martyrem Victorinum qui simplicitatem suam in eo probat dum nulli molitur insidias." Pri Viktorinu ne najdemo niti ostrejših izrazov proti judom.

²VIKTORIN, *Opera*, ed. Haussleiter, str 42, 6-44,6.

³Četudi predpostavimo, da je bil v času Decijevega preganjanja še mlad, je preživel vsaj Valerijanovo preganjanje, preden je bil pod Dioklecijanom ali med manj znanim predhodnim preganjanjem sam mučen.

neizmerna in Hieronim je imel prav, bila je bolj grška kot latinska. Ne da bi ne poznal Tertulijana, Novacijana in Ciprijana, pač pa je Panonec bolj domač z Irenejem, Hipolitom in Origenom, česar nekemu eksegetu ne moremo očitati. Morda je zato, da bi poglobil svojo grško kulturo, poromal v Jeruzalem, kjer je obiskoval knjižnico, ki jo je ustanovil škof Aleksander.¹² To potovanje bi moglo vsekakor razložiti njegovo široko načitanost. Toda če je že Viktorinov dolg predhodnikom resničen, pa vendar hodi kot čebela od enega cveta do drugega, iz tega naredi svoj med in ni suženjsko odvisen od teh predhodnikov. Pot mu je bila utrta (na primer s teorijo o rekapitulaciji), vendar se mu zgodi, da sam naredi korak dalje pri interpretaciji.

Kako pa je mogel biti tako razgledan človek (pa čeprav samouk), končno tudi pastir, tako nejasen? Strogost, s katero ustvarja, kaže na močnega duha. A kako je mogel to, kar je bilo tako dobro zasnovano, potem tako nejasno izraziti? Mogoče je, da Viktorinova dela niso bila pregledana. Videti je, da je bila *Razlaga Razodetja* predmet ustnega pouka.¹³ Besedilo, ki je prišlo do nas, so morda zapiski nekega tajnika. S tem bi lahko razložili eliptični in raztreseni stil našega avtorja bolje kot z nekakšno neizobraženostjo ali s popolno odsotnostjo pedagoškega daru. Predpostavimo, da je bil petovionski škof bolj pridigar kot pisatelj. To nam tudi pomaga razumeti izginotje njegovih del. Ta so v 4. in 5. stoletju veliko brali in izkoriščalo, potem pa je vsebina prešla k drugim, ki so znali bolje od njega ovrednotiti njegove misli.

Bistveno Viktorinovo delo je eksegetsko. Z njim si je zaslužil ime prvega latinskega pisca, ki je posvetil celotne razprave razlaganju Svetega pisma. Tako je sodobnike obogatil s prispevkom grških očetov, ki so jih zmeraj manj znali brati v izvirniku. Prispeval je k širjenju Irenejeve, Hipolitove in Origenove svetopisemske eksegeze na Zahodu, veliko preden so se Hilarij, Hieronim in Rufin lotili uporabljati ali prevajati Aleksandrijca.¹⁴

Za Panonca eksegeza ni zabava izobraženega škofa. Zanj je to dolžnost prvega reda. Ekseget, ki ljudstvu razlaga Sveto pismo, je zanj prerok. Dobesedno vzeto, ljudstvu daje slišati božjo besedo, ki bi brez njega

ostala v knjigi in ostala mrtva črka.¹⁵ Viktorin je prepričan o pomembnosti te naloge in v njej najde tudi svoje veselje. Govori o tolažbi, ki jo Cerkev nudi razlaga Svetega pisma, in se ne boji primerjati tega veselja s tistim, ki je v prvotni Cerкви izviralo iz obilja karizem.¹⁶ Pravi, da je sreča poučevati eksegezo, ko govori o mali knjigi, sladki kot med, ki je presladki sad *za tiste, ki govorijo*, in za tiste, ki poslušajo.¹⁷

Petovionski škof ni eden od tistih kristjanov, ki spodbujajo lenobnost duha. Gotovo so preprosti, ki brez intelektualne izobrazbe trdno vztrajajo v veri, čast Cerkev.¹⁸ Toda kristjani, oboroženi s solidnim poznavanjem Svetega pisma imajo nenadomestljivo službo; med njimi je treba izbirati odgovorne za skupnost. To že naznanja Cerkev 4. stoletja.¹⁹

II. PETOVIONSKA CERKEV V VIKTORINOVH DELIH

Ko beremo to, kar je ostalo Viktorinovih spisov, nas začudi močan vpliv janezovske misli na njegovo teologijo. Božji Sin, nam pravi, »se je spustil« (Jn 3,13), da bi »dal pričevanje v svetu« (Jn 18,37) in tako uničil kraljestvo tega sveta (prim. Jn 16,33; 1 Jn 5,19); Oče mu je vse izročil v roke in mu daje Duha brez mere (Jn 4,34-35).²⁰ »Sveti Duh pričuje zanj v svetu« (1 Jn 5,6). Vemo, da je to pojmovanje pričevanja temeljno v janezovski misli.²¹ V vstajenju se razodene Duh »slave, ki jo je prejel od Očeta« (prim. Jn 17,5).²² Kar zadeva kronologijo učlovečenja, sprejema Viktorin dejstva Četrtega evangelija: Jezus je šel v Jeruzalem večkrat; umrl je starejši kot 46 let.²³ Svetega Duha vrača človeku Kristus na križu iz strani, iz katere priteče voda (Jn 19,34). Kristjani so poslani iz nebes (rojeni od zgoraj: Jn 3,3) in morajo izvrševati božja dela (Jn 6,28).²⁴ Končno pa je tema Logosove sodbe (prim. Jn 12,48) temeljna tema v *Razlagi Razodetja*.²⁵

Ko vidimo vsa ta ujemanja, ne more biti slučaj, če v Viktorinovem delu glas prvega živega bitja, podoba Janezovega evangelija, razglša Sinovo božanstvo; da

¹⁵VIKTORIN, str. 90, 15.

¹⁶VIKTORIN, str. 90, 12-15.

¹⁷VIKTORIN, str. 92, 10-13.

¹⁸VIKTORIN, str. 40, 11.

¹⁹VIKTORIN, str. 44, 3.

²⁰VIKTORIN, str. 50, 9; 18, 5; 18, 8; 26, 14-16. Prim. tudi str. 48,7 ("omnes credentes nomine suo": Jn 2,12 itd.).

²¹VIKTORIN, str. 90, 406; H. URS VON BALTHASAR, *LA GLOIRE ET LA CROIX*, t.1, str. 514-559.

²²VIKTORIN, str. 187,18.

²³VIKTORIN, str. 58, 12: "Cum ... nouissime ueniret Hierosolymis..."; str. 104, 9-13 in *Fabr.* str. 8, 19-21.

²⁴VIKTORIN, str. 56, 18-20; str. 32,10.

²⁵VIKTORIN, str. 24, 13; 48,7.

¹²M. DULAEY, *Le fragment Chronologique de Victorin de Poetovio et la culture grecque aux confins de l'Empire dans la seconde moitié du IIIe siècle*, v: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 42 (1993) str. 141-143.

¹³VIKTORIN, str. 152,7: "quemadmodum audiuius".

¹⁴Y. M. DUVAL, *Les sources grecques de l'exégèse de Jonas chez Zénon de Vérone*, v: *Vigiliae Christianae* 20 (1966) 107-108. 114.

se beli jezdec kerigme odpravlja, da bo osvojil svet.²⁶ Spet je prav Janezu izročena palica, simbol oblasti, ki jo je prejel, da bi razložil med pravovernimi verniki in drugimi. Z drugimi besedami povedano, Četrty evangelij je *mensura fidei*.²⁷ Janeza pa so imeli za *teologa* v vzhodnih Cerkvah.

Obstajajo še drugi namigi vzhodne zaznamovanosti. V Petovionu je datum velike noči isti, kot ga zapoveduje stara vzhodna tradicija, morda janezovska, govoto pa s koreninami v Mali Aziji: X Kal. Apr. (10. dan pred aprilskimi kalendami, to je 23. marec).²⁸ Poleg tega so v petovionskem CREDU prvine, ki jih najdemo samo na Vzhodu. Tako, na primer, formula; »Božji Sin je postal človek,« in poudarjanje dejstva, da se je povzpel v nebo v svojem telesu.²⁹ Kronološko odvijanje dogodkov ob trpljenju ustreza tistemu, ki ga poznajo na Vzhodu, zlasti v Antiohiji.³⁰ Proti Antiohiji nas usmerja tudi praksa sobotnega posta.³¹

Sicer pa smo opazili, da je naš avtor bogato uporabljal Pismo Hebrejcem, ki so ga v tisti dobi imeli za kanonično na Vzhodu; in da ima njegovo delo *O zgradbi sveta* najboljše vzporednice v delih Afraata, Jakoba iz Saruga in Anastazija Sinajskega, kar kaže na skupno rabo nekega vzhodnega vira.³² Obisk Aleksandrove knjižnice v Jeruzalemu nam lahko razloži rabo takšnih virov. Vendar pa vzhodni vpliv sega onkraj Viktorinove osebe. Petovionska Cerkev nosi starodaven vzhodni pečat, ki ga je videti v bogoslužju. To nam daje misliti, da je prvotna evangelizacija te pokrajine bila delo misijonarjev iz Antiohije, pa naj gre za slučajne premike prebivalstva, ki so pripeljali v 3. stoletju na to področje precej vzhodnih naseljencev, ali pa za trgovske vezi med Panonijo in Vzhodom.³³ Tako moremo razložiti janezovsko obarvanost teologije našega avtorja. Nekateri namreč mislijo, da je zaradi velike razširjenosti Janezovih idej v Antiohiji urednik Četrtega evangelija tam dalj časa bival.³⁴

V Petovionu občutimo tudi močan judovsko-krščanski vpliv. O tem priča dejstvo, da so v skupnosti doživljali soboto kot dan pričakovanja božjega dne pa tudi Viktorinova milenaristična pojmovanja, ki jih je

gotovo podedoval iz krajevnega izročila.³⁵ Obstoj močne judovske kolonije v mestu je zelo verjeten. Več kot le en kristjan je izšel iz sinagoge. To bi tudi lahko bilo razlog za napetosti med skupnostma, ki jih slutimo iz Viktorinovih del. Kristjanom je do tega, da se jasno ločijo od judov z različnim obhajanjem sobote. Očitajo jim tudi njihovo odgovornost pri preganjanjih, ki jih zadevajo.³⁶ Ni brez pomena, da je isti vzhodni vpliv, zlasti judovskokrščanski, na katerega sklepamo pri evangelizaciji Petovione, bil podobno izpostavljen tudi v primeru Ogleja.³⁷

V drugi polovici 3. stoletja pa v petovionski Cerkvi pristopijo zahodni vplivi, na katere sklepamo zaradi svetopisemskega prevoda, ki ga uporabljajo in ki je pogosto zelo blizu tistemu iz severne Italije.³⁸ Čeprav Viktorin uporablja Pismo Hebrejcem, pa tega ni na spisku kanoničnih del, ki mu ga je predalo izročilo njegove Cerkve.³⁹ Credo krajevne cerkve je soroden v več točkah z rimskim simbolom ali s simboli, ki so bili v veljavi v podonavskih deželah, v Iliriku, in celo v Galiji.⁴⁰ Zgleda, da ni vseboval člena o sestopu v podzemlje (predpekel), vendar pa pomen, ki ga ima ta sestop v Viktorinovi teologiji, namiguje na vpliv Cerkva v Sirmiju in Ogleju, kjer je to bilo del Creda.⁴¹

V Petovionu nekatere dogodke iz Kristusovega življenja postavljajo na iste datume kot ta ali ona zahodna Cerkev (npr. oznanjenje, rojstvo, krst), ne da bi mogli govoriti o liturgičnem koledarju v strogem pomenu besede v tako zgodnji dobi.⁴² Praksa posta v skupnosti (z razlikovanjem med strogim postom in *statio*) tudi kaže na analogije z navadami nekaterih zahodnih Cerkva.⁴³ Zahodni vplivi so prišli do Petovione prek Ogleja, nedvomno so po tej poti prišla tudi dela Afričanov, kakor so se prek Ogleja razširila Viktorinova dela najprej po severni Italiji, potem pa po vsem Zahodu.⁴⁴

Zgolj iz aleksandrijskega značaja nekaterih svetopisemskih besedil, ki jih je uporabil Viktorin, in zaradi vpliva Klemenca, zlasti pa Origena na našega eksegeta, bi bilo predrzno sklepati na vlogo Aleksandrije (prek Ogleja) v širjenju krščanstva v tej

³⁵Prim. str. 230; judovskokrščanski viri za milenarizem: prim. str. 273-274.

³⁶Prim. str. 223, op. 25; VIKTORIN, str. 36, 2-4.

³⁷R. BRATOŽ, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, str. 359-360.

³⁸Prim. str. ...

³⁹Prim. str. 74.

⁴⁰Prim. str. 233 in 249.

⁴¹Prim. str. 232.

⁴²Prim. str. 225-226.

⁴³Prim. str. 226.

⁴⁴Prim. VI,2; G. C. MENIS, *Rapporti ecclesiastici tra Aquileia e la Slovenia in età paleocristiana*, v: *Arheološki vestnik* 29 (1978), str. 371.

²⁶VIKTORIN, str. 68, 1-13.

²⁷VIKTORIN, str. 94, 5-96, 5 in str. 96, 14-16.

²⁸Prim. str. 225.

²⁹Prim. str. 232.

³⁰Prim. str. 227.

³¹Prim. str. 228-231.

³²Prim. str. 274.

³³Prim. str. 14.

³⁴F. M. BRAUN, *Jean le Théologien et son Evangile dans l'Eglise ancienne*, Paris 1959, str. 293. *Introduction à la Bible*, t. 3, *La tradition johannique*, str. 292.

pokrajini. Ali smo lahko prepričani, da Viktorin zvesto odseva obličje svoje Cerkve? Kultura našega avtorja nas tu lahko zapelje v zmoto; aleksandrijske pisatelje je Viktorin mogel spoznati v Jeruzalemu. Kar je bilo povedanega o vplivih Aleksandrije na petovionsko skupnost na arheoloških osnovah, je treba jemati s previdnostjo.⁴⁵ Če je pri Ogleju poudarjan vpliv Egipta, pa je vzhodni vpliv, tudi prisoten v Ogleju, veliko bolj čutiti v Petovionii,⁴⁶ kamor je krščanstvo lahko prišlo s katerim od sirskih ali palestinskih trgovcev, spreobrnjenec v krščanstvo, za katere vemo, da so si utirali poti prek Dalmacije, Ilirije in Panonije.

III. EKSEGEZA BLIZU VIROM

Sodobni bralec se ne more izogniti vprašanju o Viktorinovi izvirnosti, vendar to nikakor ni na mestu. Svetopisemski pisec ali cerkveni oče ne pišeta zato, da bi ustvarila originalno delo, marveč vselej zato, da bi »predala dalje, kar sta prejela«. To nujno predpostavlja novo ubeseditev, ki ji avtor vtisne svoj pečat, vendar nekako nehote. Še celo pri tem, kar je pri Viktorinu najbolj novega, pri teoriji rekapitulacije, nanašani na Razodetje, so mu predhodniki že utrlj pot.

V Panončevem delu še zaznamo dih prvotne eksegeze, zlasti tipologijo. Pri njej gre za ponovno branje Svetega pisma, da bi v njem našli podobe Njega, ki je ključ in dovršitev, Kristusa. »Jezus je začel z Mojzesom in vsemi preroki,« piše Luka, »ter jima razlagal, kar je napisano o njem v vseh knjigah Svetega pisma.« Ta eksegeza je še zelo živa v 3. stoletju, pri Hipolitu, samem Origenu (kljub konkurenci alegorične razlage), končno tudi pri petovionskem škofu. V 4. stoletju ji nekako prepogosto zmanjka sape, vendar pa nikoli ne izgine popolnoma v potekanju krščanskih stoletij.

Vztrajno prijateljevanje z božjo besedo v bogoslužju in molitvi, pa tudi v študiju in meditaciji poraja tak tip eksegeze. Neka vrstica, shranjena v skladovnici spomina, zapomnjena zaradi svoje lepote in polnopomenskosti ali pa zgolj zaradi nerazumljenosti ali smešnosti, se naenkrat prebudi skupaj z besedami-sestrami. Tu ni deduktivnega ali logičnega postopanja. Prevladuje podoba. Na polju molilčeve zavesti v praznini, ki jo ustvari tiha pozornost, iznenada zasede ves prostor in vse se razporedi okrog nje. V *Prozi za Des Esseintes* je Mallarmé tako označil pesniško izkustvo:

»Resnično, na otoku, ki ga zrak že napolnjuje
s pogledom in ne z videnji,
se vsak cvet bolj razcveta,
ne da bi se mi tega zavedli.

Takšni so, neizmerni, da se vsak
že kar iz navade okraši
s svetlečim obsevom, s praznino,
ki ga loči od vrtov.«

H.I. Marrou je govoril o »pesniškem dojemanju Svetega pisma«. Tu je treba dati besedi "pesniški" njen prvotni pomen. Starokrščanska eksegeza je pesniška v tem, da preustvarja svoj predmet in stori, da besede razvijejo vso svojo izžarevajočo energijo. In v to ne moremo prodreti, če tudi sami ne vstopimo v postopek očetov.

Takšno branje svetopisemskih besedil ni nikakor zastarelo v pričo razvoja znanstvene eksegeze. Kaj zato, če se kdaj opira na zgrešen prevod v Septuaginti ali Vetus Latini. Ta eksegeza *ni* pomen besedila, ne dokazuje ga, ampak ga omogoča videti. V luči krščanskega izkustva se besedilo napolnjuje s pomenom, ki ga goji celota Svetega pisma in nauka. Pristna tipološka eksegeza ni simbolična algebra. Je versko izkustvo, ki je izraženo v preobleki starih podob.

Več spominjajoče moči je v teh starodavnih simbolih kot v večini razprav dogmatične teologije. Kar pomislimo na viktorinovsko podobo ptice-Kristusa z razprostrtimi varujočimi krili v obliki križa, ki se vzpenja proti zenitu kot orel v vstajenju in še naprej skrbi, da kroži nad Cerkvijo varovalni let Svetega Duha. Bolj nedodelana podoba manj utruja duha in mu govori dlje kot ideja. Pojem poteši razum, ki se brž zasiti, a je trenutek zatem že spet lačen. Simbol pa se naseli v srcu. Zato Viktorinova tipološka eksegeza kljub vsem nerodnostim v izražanju še vedno zasluži, da se pomudimo ob njej. Rodila se je na mejah med Vzhodom in Zahodom ob koncu prednicejskega obdobja; priča o določeni zrelosti, a ima ob tem za nas še vedno čar začetkov.

Prevedel fr. Miran Špelič OFM

⁴⁵Prim. str. 294-295 in I,1, opomba 52.

⁴⁶R. BRATOŽ, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, str. 368; 366.